

EESTI KUNSTIAKADEEMIA
Kunstikultuuri teaduskond
Muinsuskaitse ja konserveerimise osakond

Nona Viro

**VAEKÜLA MÕISAKOMPLEKSI HÄRJATALLI AJALOOLINE ÜLEVAADE,
HETKESEIS JA KONSERVEERIMISETTEPANEKUD**

Viinavabriku tee, Vaeküla, Rakvere vald, Lääne-Viru maakond

2019/2020 õppeaasta
Arhitektuuri konserveerimise ja restaureerimise täiendkoolituskursuse lõputöö

Vaeküla 2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1 AJALOOLINE ÜLEVAADE	4
2 HOONE MATERJALIKASUTUSE JA TEHNILISE SEISUKORRA KIRJELDUS	14
2.1 Härjatalli hetkeseisund.....	14
2.2 Vundament.....	15
2.3 Katus	15
2.4 Aknad ja uksed.....	16
2.5 Kelder.....	17
2.6 Siseruumid	18
3 VÄÄRTUSED.....	19
4 SÄILITAMISE ETTEPANEKUD.....	21
5 KOKKUVÕTE.....	26
6 Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid	27

SISSEJUHATUS

1998. a. kultuurimälestiseks tunnistatud ja 3.08 arvele võetud Vaeküla mõisa härjatall asub Lääne- Virumaal, Rakvere vallas, Vaekülas. Mõisa härjatalli varemed 1 mälestise registri number on 15834.

1880- aastatel lõhutud maakividest ehitatud härjatall kuulub Vaeküla mõisa kõrvalhoonete kompleksi.

Vaeküla mõisa härjatalli müür on üks Nikolai von Schuberti mõisakompleksi kuulunud abihoonetest. Mõisa tootmishooned olid koos majapidamisega heas korras ja selle aja kohta kõrgel tasemel.

Härjatall on suur maakividest hoone (pikkus 40 m ja laius 20 m)

Hoone keldri kohal asus väidetavalt esimene mõisaaegne tuulegeneraator. Tänapäevaks on hoonest säilinud vaid müürid ning kelder. Hoone kuulub Vaeküla Suurfarmile. Samale farmile kuulub ka teine, põlengus katuseta jäänud härjatall. Mõlemad mälestised on hooldamata.

Foto 1. Härjatall asendiplaanil (Maaamet)

1 AJALOOLINE ÜLEVAADE

Ajalooliselt kuulub Vaeküla Lemmumuinaskihelkonda ja Viru-Jaagupi kirikukihelkonda. Kirjas on Vaeküla märgitud esmakordselt Taani hindamisraamatus 1241 nimega Wakalae.

1532. a. rajatud Vaeküla mõisa on aegade jooksul valitsenud nii poolakad, rootslased kui ka sakslased. Mõisa on laastanud Vene-Liivi sõda, Põhjasõda, I maailmasõda ja 19. saj.

Majanduskriis.

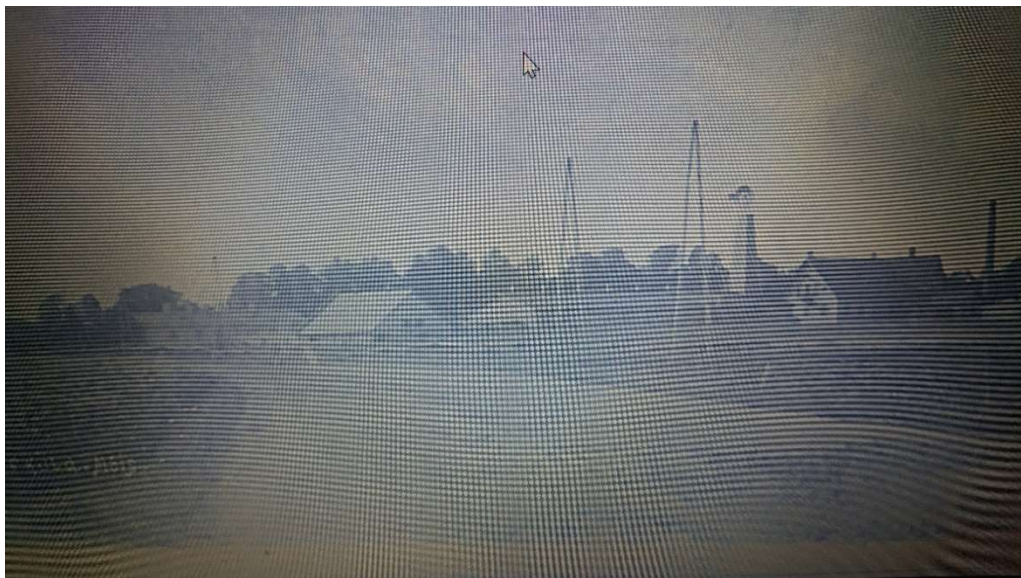

Foto 2. Vaeküla 1930. aastatel (foto Leho- Toomas Tomps koostatud erisustest)

Foto 3. Vaeküla piirid (Maaamet)

Vaeküla mõisa ostsid 1841. a. vennad Carl ja Alexander von Schubertid, kelle järeltulijatele kuulus see kuni võõrandamiseni 1919. a.

Von Schubertite aadlisuguvõsast alates oli Vaeküla (Wayküll) mittemüüdav pärandimõis- mõisa pärimine pidi toimuma tingimata perekonna või suguvõsa siseselt. Pärimisviisi järgi, kus pärijaks osutub vanim, nimetati majoraadiks.

Vaeküla mõisa varaklassitsistlik peahoone ehitati 19. saj alguses. 1884-1885 aastatel liideti hoonega arhitekt Friedrich Modi poolt projekteeritud kahekorruseline historistlik kivist tiibhoone.

Foto 4. Vaeküla mõisa peahoone.

Mõis edenes jõudsalt Nikolai von Schuberti ajal. Lisaks paljudele hoonetele ehitati valmis tee mõisast Vaeküla raudteejaama. See hõlbustas ühenduse pidamist nii Rakvere kui ka Peterburgiga, kuhu saadeti piima, piiritust jm kaupu. Kasu sellest ühendusest said ka naabermõisad Rägavere ja Mõdriku. Palju tegeleti mõisaümbruse haljastamisega, kohale oli kutsutud oma ala parimad asjatundjad. Rajati tiigid ja ehitati mitmeid kauneid sildu.

Nikolai von Schubert pööras suurt tähelepanu härrastemaja sisustamisele ning kalli mööbli muretsemisele. Esimese maailmasõja ajal, mil mõis rüüstati, õnnestus mööblit säilitada Lutheri mööblivabrikus Tallinnas, millest osa saadeti hiljem Saksamaale.

Nikolai von Schubert (1844-1905) oli suurt kasvu, esindusliku välimusega ning tugeva ja kõlava häälega mees. Ta oli õppinud Tartus juurat ja töötas Peterburi senatis, olles seal Eestimaa kubermangu Viru kreisi saadikuks. 1905. a. haigestus ta kopsupõletikku ja suri peagi. Sama tõve kätte suri ka tema vend Julius, kes oli Arkna mõisa omanik. Tallinna Toomkirikus peeti vendadele ühine mälestus- jumalateenistus ning nad maeti Rakvere linnakalmistule.

Foto 5. Vendade vonSchubertite hauaplats Rakvere Linnakalmistul

Nikolai von Schuberti abikaasa Ebba (1884-1978) oli sündinud krahvinna Stenbock-Fermor. Ta oli väikest kasvu ja vastupandamatu sarmiga daam, kes suutis alati oma tormakat abikaasat taltsutada. Mõisaproua oli väga musikaalne, mängis klaverit ja laulis.

Nikolai ja Ebbal oli viis last: Friedrich, Ada, Karl, Elisabeth ja Roman. Vanimast pojast Friedrichist (1884-1978) sai Vaeküla mõisa viimane omanik 1918. aastani, mil Eestimaa Täitevkomitee kõik baltisaksa mõisnikud vanuses üle 17 aasta meessoost ja üle 20 aastased

naissoost isikud (v.a. rasedad ja vanurid) lindpriiks kuulutas. Algas mõisnike küüditamine Venemaale. 21. veebruaril 1918. aastal väljus Tallinnast erirong 200 aadlikuga. Rakveres lisandusid Virumaa aadlikud, kelle seas oli ka Karl von Schubert. Vahistatuid toodi juurde veel Narvast ja sõit läks Siberi poole. Teel Siberisse Karl tapeti, põrm toodi kodumaale ja maeti Rakvere linnakalmistule oma isa kõrvale. Tänu Saksamaal viibimisele pääses Friedrich koos abikaasaga punasest terrorist Eestimaal. Abikaasa Ebba koos tütardega pääses Saksamaale.

Mõisas oli hulk hästi ehitatud majandushooneid- suured tallid tõu- ja ratsahobustele, härjatall 80-90 nuumloomale, laut friisi tõugu lehmadele, kanala, sepikoda, tisleritöökoda, savitööstus, kasvuhoone ja viinaköök.

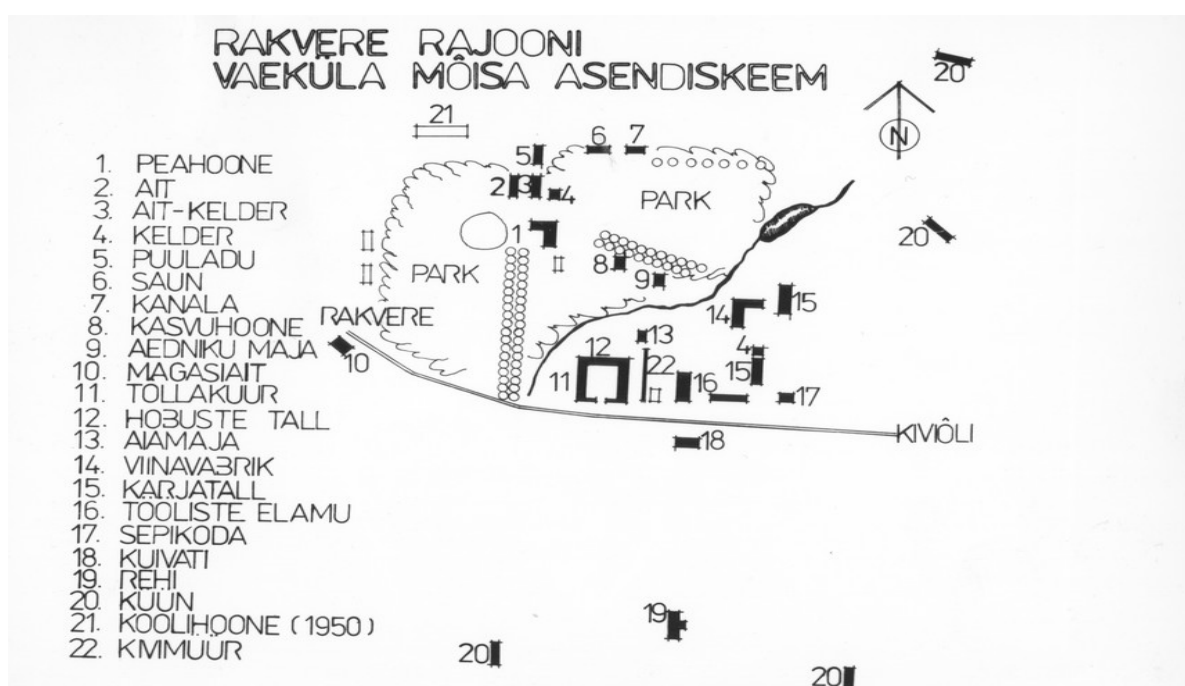

Foto 6. Vaeküla mõisa asendiskeem

Vaeküla mõisakompleksi mälestisi on säilinud kokku 17.

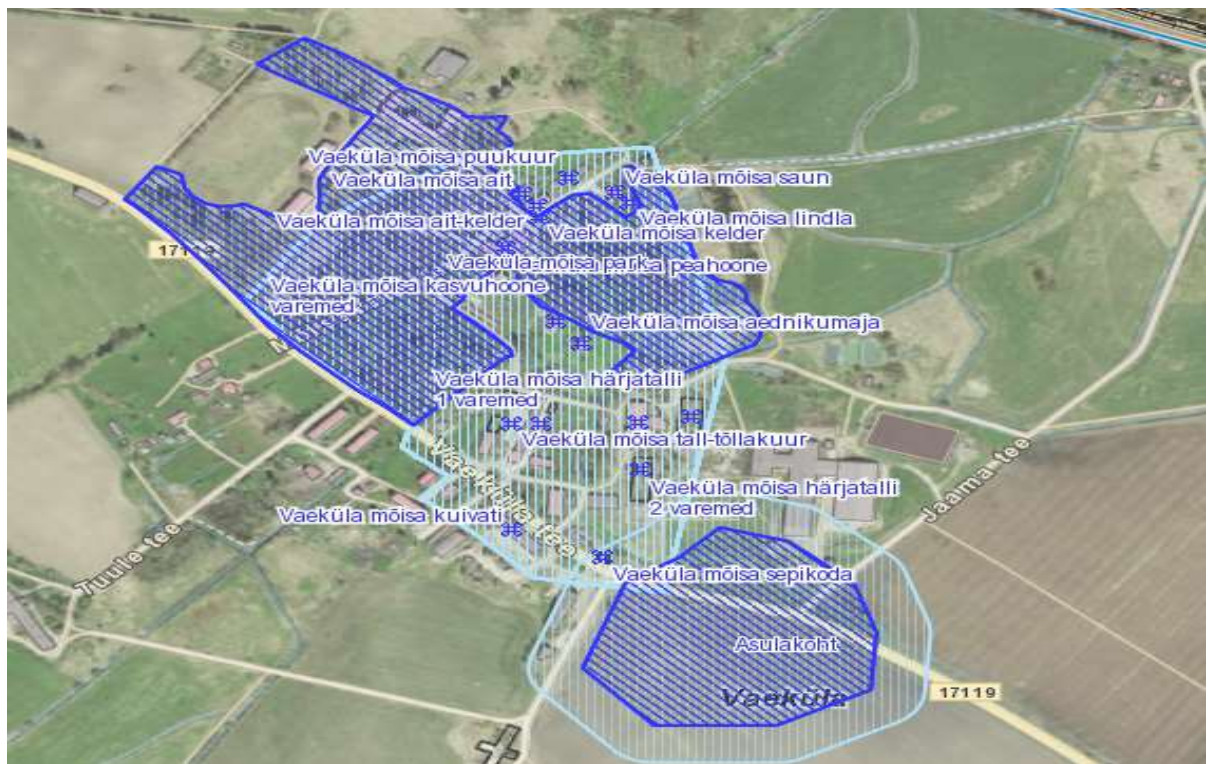

Foto 7. Vaeküla kultuurimälestised (Maaamet)

Foto 8. Aiamaja

Foto 9. Kasvuhoone

Foto 10. Ait ja ait-kuur

Foto 11. Puuladu

Foto 12. Linnumaja ja saun

Foto 12. Mõisa peahoone ja kelder

Foto 14. Kuivati

Foto 15. Tõllakuur

Foto 16. Aedniku maja

Foto 17. Viinavabrik

2 HOONE MATERJALIKASUTUSE JA TEHNILISE SEISUKORRA KIRJELDUS

2.1 Härjatalli hetkeseisund

Foto 18. Härjatall

Härjatalli seinad on laotud värvilistest tahutud maakividest. Müürid on suhteliselt hästi säilinud, kuid puistunud- puud ja põõsad kasvavad nii müüride sees, kui ka kõrval. Kohati on müüridest välja varisenud maakive ning avaustest telliseid, kuid need ei takista müüride konserveerimist. Hoone kõrvale on ladustatud vanad rehvid, mis koormavad osaliselt seina.

Foto 19. Müüride kõrvale ladustatud rehvid

2.2 Vundament

Vundament on täies mahus rohtu kasvanud või varisenud kivide all ega ole nähtav.

Foto 20. Härjatalli idapoolne sissepääs

2.3 Katus

Hoone põles 90.keskpaigas. Tulekahju järgselt hävis lauda katus täielikult. Lae kandekonstruktsioone on näha vaid eesruumis, kus on säilinud tellistest võlvlagi.

Foto 21. Härjatalli siseruum

2.4 Aknad ja ukSED

Uksed, aknaavad ja hoone nurgad on markeeritud ristatud punastest tellistest. Osaliselt on akende ja uste raamistusest välja pudenenud punaseid telliseid. Ühtegi originaalset avatäidet pole säilinud.

Foto 22. Aknaavad lääne poolses seinas

Foto 23. Avaused lõuna poolses seinas

2.5 Kelder

Foto 24. Keldri sissepääs

Sissepääsu keldrisse takistab kiviunnik. Ukseava ümbritsevast tellis- raamistikust on telliseid osaliselt välja pudenenud. Keldri kohal on näha tuulegeneraatori asukoha müüritist koos kinnituskonksudega. Põranda seisu ja algset viimistlusmaterjali pole võimalik enne koristamist tuvastada. Keldriruumis on säilinud väga hästi kaarjas, tellistest laotud võlvlagi.

Foto 25. Vaade keldrisse

2.6 Siseruumid

Härjatalli siseruumid on sammaldunud ja puistunud. Tõenäoliselt on sambla all kustutustöödest jäänud praht. Algsest ehitusest on säilinud eesruumis tellistest võlvlagi, mis on kohati kahjustunud müüride vahelt sisse imbuvast veest.

Foto 26. Sammaldunud lauda siseruum

3 VÄÄRTUSED

Vaeküla mõisa mõisakompleksi kuuluvad ehitismälestised on enamasti massiivsed, maakividest hooned. Härjatal on üks 17-st mälestisest, millest on peale põlengut säilinud tahutud maakividest müürid, tellistest võlvlaega eesruum, võlvlaega kelder ja tuulegeneraatori alusmüür.

Säilitada tuleb kõik välisseinad (foto 18)

Eesruumis tellistest laotud võlvlage koos kandekonstruktsiooniga (foto 28)

Eesruumist abiruumi viiv tellistest võlv (foto 28)

Keldri võlvitud lagi (foto 25)

Tuulegeneraatori kandekonstruktsiooni osa müüri keldripealsel (foto 27)

Tellistega seotud ukse- ja aknaavaused (foto 22)

Kõik detailid, mis ilmnevad koristamise käigus (fotod 20, 21, 25, 26)

Foto 27. Tuulegeneraatori asukoht

Foto 28. Eesruumi võlvlagi. Laes on näha kandekonstruktsioon, mis tõenäoliselt kuulus tuulegeneraatori juurde.

4 SÄILITAMISE ETTEPANEKUD

Härjatalli müüride säilitamiseks on vaja vastavalt muinsuskaitse seadustele koostada hoone konserveerimiseks tegevuskava.

Esmalt tuleb hoone ümbrus puhastada, sinna kasvanud puud- ja põõsad eemaldada. Hoone sees olevad kivid ladustada eraldi, et neid hiljem kasutada müürist välja kukkunud avadesse, müüri peale tasandamiseks. (foto 31)

Seejärel puhastada müüripealne sinna kogunenud puulehtedest, kivitükkidest ja lahtistest kividest. Müüri pealmine pind konserveerida - esmalt paigaldada tagasi suuremad kivid, et moodustuks ühtlane müüri serv. Kivid seostada mördiga. Peale mördi kuivamist paigaldada müüripealsele müürist väljapoole kalduv laudis, mis katta punase katusekivi või eterniitplaadiga.

Hoone nurkadest välja pudenenud tellised asendada tellistega, mis kinnitada lubimördiga. (foto 30)

Akna ja uste avad parandada punase tellisega, vuugid täita lubimördiga.

Keldriesine ala ja ruum puhastada sinna ladustatud prügist ja kividest. Täies mahus säilitada võlvlagi. (foto 25)

Säilitada keldri peal asunud tuulegeneraatori alus koos kinnititega. (foto 32)

Puhastada eesruumis olev tellistest võlvlagi ning uksekaar, tühjad vuugid täita lubimördiga. Säilitada laest välja ulatuv konstruktsioon. (foto 28)

Siseruumi laudaosa korrastamisel alusta puude- põõsaste ning põlengujärgse prahi eemaldamisega. (foto 26)

Müürisisese laudaruumi edasine korrastamine sõltub valdaja soovist.

1. kui hoone jääb lihtsalt väliselt vaadeldavaks, siis võiks eeskujuks võtte sepikoda, mille müüripealne osa on külarahva initsiatiivil konserveeritud ja väärtuslikud detailid säilitatud (mantelkorsten, ääs, akna ja uste sulused) (foto 29)

2. kui hoonet soovitakse kasutada, tuleb lauda siseruumi põrandalt eemaldada ja eraldi ladustada sinna vajunud kivid. Põrandatelt leitavate detailide säilitamise, erisuste ja projekti koostamise vajadus täpsustada Muinsuskaitseametiga.

Müüride vahele on täies mahus võimalik paigaldada varikatusürituste korraldamise tarbeks. Katuse kattematerjalina kasutada läbipaistvat eterniitplaati, võimalusel hoopis päikesepaneele. Hinnanguliselt kataks katusele paigaldatavad päikesepaneelid üle poole Suurfarmienergiavajadusest.

Mõisakompleksi endisaegset võimsust ja mastaapsust aitaks tajuda tuulegeneraatori uus tulemine. Väidetavalt võimaldab ajaloopildi elustamine kogu külal kasutada taastuenergiat. (foto 34, sinisega on markeeritud varikatuse ja tuulegeneraatori piirid)

Foto 29. Konserveeritud sepikoda

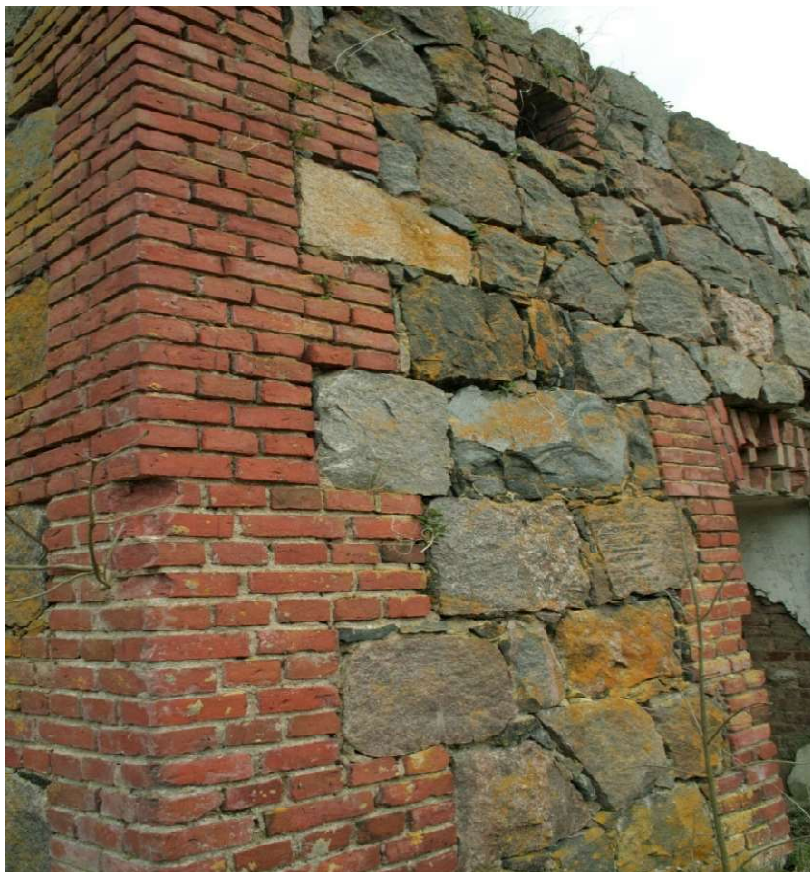

Foto 30. Härjatalli tellistest lõunapoolne hoone nurk

Foto 31. Härjatalli idapoolne külgsein

Foto 32. Tuulegeneraatori alus

Foto 33. Härjatalli lõunapoolne otsasein

Foto 34. Tulevikuvisioon

5 KOKKUVÕTE

Vaeküla mõisa omanik Nikolai von Schubert oli vaieldamatult väga innovatiivse mõtlemisega mõisnik. Suur osa tema loodud pärandist elas üle sõjad, aga mitte üheksakümnendaid aastaid. Põlengutes hävinesid heinaküünid ja loomade laudad. Sisse vajunud katustega mälestised kuuluvad Riigile (aiamaja, tõllakuur).

Vaadeldud härjatallis kasvatati alates Nõukogude Liidu ajast kuni põlenguni vasikaid.

Väga hästi on säilinud võlvkelder, eesruumi tellistest võlvlagi, tellisvõlviga sissepääs lauta, akna ja ukseavade vormistuseks laotud tellisraamistikud ja massiivsed seinad.

Täna veel on võimalik võimsaid müüre konserveerida, kuid kahjuks soovib Suurfarmi omanik müüridest vabaneda, mitte neid säilitada.

Lahendamist vajab omaniku tahe teha koostööd Muinsuskaitseametiga. Ettekirjutistest hoolimata on varemed endiselt nii müüride seest- kui ka väljastpoolt puudest ja prahist puhastamata. Mida aastaid edasi, seda suuremaks kasvavad puud ja seda rohkem kahjustavad nende juurestikud olemasolevat müüri.

Paraku saab olukorda muuta vaid omanik, kellega koos saab koostada tegevuskava, et konserveerida müüritise pealispind ning avaused. Läbirääkimised omaniku vahetuseks ei ole õnnestunud.

6 Kasutatud kirjandus ja teised allikmaterjalid

Arhiivitoimikutes puuduvad Vaeküla mõisakompleksi abihoonete kohta andmed. Külakeskuse juhataja (Moonika Mänd) teadmise järgi hävines mõisa arhiiv tulekahjus kaheksakümnendatel aastatel.

Härjatalli uuringul on tuginetud paikvaatlusele ja külaelanike mälestustele.

Peale asukoha kaartide ei andnud külastatud internetiportaalid Vaeküla mõisa abihoonete kohtatäiendavat infot.

1. digar.ee (7.03.2020)

2. docplayer.ee/116443477-126-vaek-ula-mois-wayküll-hüütlimõis-kaarli-n-vaeküla-internaatkool-virq-jaagupi-kihelkond-peahoone-on-sqqr-ja-kahesealine-ehitqs-hoone-põhi.html (22.03.2020)

3. facebook.com/115056501902574/posts/720191204722431/ (18.03.2020)

4. Leho- Toomas Toms „Vaeküla mõisa viinavabriku muinsuskaitse eritingimused restaureerimise põhiprojekti koostamiseks. (alates 29.05.2018 on eritingimuste koostamise materjalid isiklikus omandis)

5. <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/maainfo> (16.08.2017, 2.02.2020)

6. <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/kultuurimalestised> (16.08.2017, 2.02.2020)

7. mois.ee, ISE artiklid. Elnet.ee, register. Muinas. Ee (17.08.2017)

8. Rahvuserhiiv Tartus (päring 10.09.2017)

9. Rahvuserhiiv Rakveres (päring 15.03.2020)

10. register.muinas.ee/public.php?menuID=monument (13.03.2020)

11. Vestlused kohalike elanikega (alates 19.09.2017)

12. Fotod tehtud paikvaatlusel (18.03; 20.03; 22.03.2020)